

ст.73), Республіки Молдова (ст. 95), Російської Федерації (ч. 3 ст. 81) і Республіки Таджикистан (ч. 3 ст. 79) підставою для заміни невідбутої частини покарання більш м'яким законодавці визнали *захворювання військовослужбовця, що робить його непридатним до військової служби та відбування призначеного покарання* (зокрема, арешту або тримання в дисциплінарній військовій частині).

4. Пом'якшення покарання. Пом'якшення покарання передбачає зниження судом межі призначеного за вироком суду покарання, яке відбуває засуджений. Можливість пом'якшення покарання передбачена у кримінальних кодексах всіх держав-учасниць СНД. Підставою такого пом'якшення є застосування норм про амністію (ст. 86 КК України) та помилування (за виключенням України).

Кримінальний кодекс України передбачає також пом'якшення покарання у зв'язку з депеналізацією діяння (ч. 3 ст. 74 КК).

Ю.В. Гродецький, к.ю.н., доцент кафедри кримінального права № 1 Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

ПОНЯТТЯ ДОБРОВОЛЬНОЇ ВІДМОВИ СПІВУЧАСНИКА

Робота присвячена дослідженню ознак добровільної відмови співучасників та формулюванню дефініції цього поняття.

Робота посвячена дослідженню ознак добровільного отказа соучастников и формулюванню дефініції цього поняття.

Work is devoted to research of signs of voluntary abandonment of accessories and formulation of definition of this concept.

1. Стаття 31 КК містить низку нормативних приписів, якими регламентуються питання добровільної відмови співучасників. Утім визначення цього поняття у статті немає. Норми про добровільну відмову співучасників є новими для кримінального права України. Попередній КК їх не містив. У зв'язку з цим уявляється доцільним визначити поняття добровільної відмови співучасників, що дозволить спростити розуміння зазначених норм. Таке визначення повинно базуватись на загальному визначенні добровільної відмови.

У ч. 1 ст. 17 КК наводиться дефініція добровільної відмови, під якою розуміється остаточне припинення особою за своєю волею готування до злочину або замаху на злочин, якщо при цьому вона усвідомлювала можливість доведення злочину до кінця. Видається, що це визначення потребує уточнення. По-перше, ознака остаточності визначена як об'єктивна, а правильнішим у даному випадку буде суб'єктивний підхід. По-друге, вказівку у визначенні на готування до злочину та замах на злочин слід замінити на поняття незакінченого злочину, яке відповідно до ч. 2 ст. 13 КК є еквівалентним за значенням. Така заміна економить текст без втрати змісту. З урахуванням вищевикладених зауважень добровільну відмову можна визначити як *припинення внаслідок прийнятого особою остаточного рішення за своєю волею незакінченого злочину, якщо при цьому вона усвідомлювала можливість доведення злочину до кінця*.

2. Добровільна відмова при співучасті має свої особливості. Цей висновок є загальноновизнаним у науці кримінального права і відображений у нормах ст. 31 КК, тому потрібно визнати безпідставними твердження окремих науковців, що закон не передбачає якихось особливих ознак добровільної відмови співучасників порівняно з добровільною відмовою від вчинення злочину особою, що діє індивідуально¹. У літературі існують різні думки з окремих питань добровільної відмови при співучасті, проте загальні ознаки цього поняття залишилися поза увагою багатьох учених. Встановлення цих ознак уявляється важливим завданням науки. У літературі були зроблені в цьому напрямку деякі кроки. Так В.В. Безуглов пише: «Загальною для всіх співучасників умовою добровільної відмови має бути розрив причинного зв'язку між діянням співучасника і злочинним результатом»². Ще раніше І.П. Малахов говорив про припинення причинного зв'язку³, а П.Ф. Гришанин відзначав, що добровільна відмова співучасника повинна усувати причинний характер його попередньої злочинної діяльності⁴.

¹ Див.: Чернишова Н.В. Кримінальне право України. (Загальна частина). Навчальний посібник. – К.: Атіка, 2003. – С. 108.

² Безуглов В.В. Особенности ответственности при добровольном отказе соучастников // Вопросы юридической техники в уголовном и уголовно-процессуальном законодательстве: сб. науч. ст. – Ярославль, 1997. – С. 129.

³ Див.: Малахов И.П. Соучастие в воинских преступлениях в свете общего учения о соучастии по советскому уголовному праву: Автореф. дис... канд. юрид. наук. – М., 1960. – С. 25.

⁴ Див.: Зуйков Г.Г., Гришанин П.Ф., Кривошеев А.С., Ратинов А.Р., Шаповалов Н.И., Якубович М.И. Выявление причин преступности и предупреждение преступности. Общие положения. Раздел I комплексного учебного пособия «Роль органов Министерства охраны общественного порядка в выявлении причин преступности и осуществлении мер предупреждения преступлений» / Под ред. М.И. Якубовича и Г.Г. Зуйкова. – М.: Изд-во ВС МООН СССР, 1967. – С. 85.

Інші автори у якості загальної ознаки вказують на те, що співучасник, який добровільно відмовився, зобов'язаний своїми активними діями ліквідувати створені ним раніше умови для вчинення злочину (Н.К. Семерньова¹, Г.А. Крігер², В.А. Кім, В.Д. Іванов³, В.П. Караулов⁴) або повинен нейтралізувати діяльність виконавця⁵.

Висувається й така позиція: співучасник при добровільній відмові зобов'язаний своєчасно вилучити свій внесок у злочин (Д.Д. Сулаквелідзе⁶, О.Д. Сафронов⁷, Н.Ф. Кузнецова⁸). Прихильник цієї точки зору О.Д. Сафронов зазначає: «При співучасті дії однієї особи є компонентом, що органічно вливається в спільну злочинну діяльність. Тому для добровільної відмови співучасника потрібне усунення причинного зв'язку між вчиненими ним раніше суспільно небезпечними діями і злочином, що продовжує здійснюватися іншими співучасниками, шляхом запобігання його закінченню, або, щонайменше, своєчасного вилучення внесеного ним в спільну злочинну діяльність внеску»⁹. Така точка зору, в цілому, є вірною, але такою, що вимагає деяких уточнень. Так, викликає сумнів поняття «внесок». Цей термін не вживається законодавцем і не є загальноприйнятим при висвітленні ознак добровільної відмови в науковій літературі. Термінологічне новаторство виправдане тільки в тих випадках, коли від-

сутній загальнозживаний в науці й практиці термін, інакше може бути внесений різнобій при тлумаченні й застосуванні норм права¹. Вважаємо, що в даному випадку доцільно використовувати термін «участь», який знайомий законодавству й широко використовується в літературі. Крім того, замість терміну «вилучити» точнішим буде використання терміну «усунути», який має ширший зміст і означає доводити що-небудь до зникнення, припиняти існування, ліквідувати². Не завжди можливо вилучити участь, але це не виключає добровільної відмови співучасника. Так, підбурювач, якому не вдалося переконати виконавця відмовитися від злочину, може своєчасно повідомити правоохоронні органи про готування до злочину й, тим самим, реалізувати свою добровільну відмову. Отже найбільш вдалою конструкцією слід визнати «усунення особистої участі в злочині».

Цікаво відмітити, що ще в 30-х роках ХХ ст. харківський вчений Г.І. Волков у своєму учбовому курсі кримінального права був дуже близький до такого визначення. Так, він зазначав, що добровільна відмова будь-якого співучасника, крім виконавця, «може звільнити його від кримінальної відповідальності тоді, коли ця відмова виявилася в усуненні значіння чинностей співучасника»³. Мовна конструкція, як на сьогодні, є застарілою, але сутність автор визначив досить точно.

3. Окремим питанням стоїть необхідність виділення ознаки своєчасності. Так, приміром, у одному із сучасних підручників кримінального права України зазначено, що добровільна відмова співучасників повинна характеризуватися трьома обов'язковими ознаками: добровільністю, остаточністю, усвідомленням можливості доведення злочину до кінця, а також додатковою ознакою – своєчасністю. Проте автори підручника відразу ж уточнюють, що ця ознака стосується лише організатора, підбурювача та пособника, коли добровільна відмова полягає у повідомленні відповідним органам про злочин, що готується⁴. Наведене уточнення унеможливає віднесення своєчасності до загальних ознак добровільної відмови співучасників, адже ця ознака, на думку авторів, не характеризує добровільну відмову

¹ Див.: Уголовное право. Общая часть. Учебник для вузов / Отв. ред. И.Я. Козаченко и З.А. Незнамова. – М.: ИНФРА•М – НОРМА, 1997. – С. 227.

² Див.: Советское уголовное право. Общая часть: Учебник / Под ред. Г.А. Кригера, Н.Ф. Кузнецовой, Ю.М. Ткачевского. – 2-е изд., доп. и перераб. – М.: МГУ, 1988. – С. 192.

³ Див.: Ким В.А., Иванов В.Д. Добровольный отказ при соучастии по действующему законодательству Казахской ССР // Известия АН КазССР. Серия общественная. – 1972. – № 3. – С. 69.

⁴ Див.: Караулов В.Ф. Добровольный отказ от совершения преступления // Учен. зап. Вых. XVIII. Часть II. – М., Изд-во ВЮЗИ, 1969. – С. 82.

⁵ Див.: Учебник уголовного права. Общая часть / Под ред. акад. В.Н. Кудрявцева, проф. А.В. Наумова. – М.: СПАРК, 1996. – С. 204.

⁶ Див.: Сулаквелидзе Д.Д. Добровольный отказ от совершения преступления: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Тбилиси, 1993. – С. 21.

⁷ Див.: Сафронов А.Д. Добровольный отказ от соучастия в преступлении // Правовое регулирование общественных отношений. (Матер. науч. конф. асп.-юрист.). – М.: ИГП АН СССР, 1977. – С. 151.

⁸ Див.: Кузнецова Н.Ф. Добровольный отказ от преступления в советском уголовном праве // Вестник Мос. ун-та. Серия общ. наук. Вып. 1. – М.: Изд-во Мос. ун-та, 1955. – С. 103.

⁹ Сафронов А.Д. Добровольный отказ от совершения преступления деятельное раскаяние преступника: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М.: Изд-во МГУ, 1977. – С. 8.

¹ Див.: Общая теория государства и права. Академический курс в 2-х томах / Под ред. М.Н. Марченко. Том 2. Теория права. – М.: Зерцало, 1998. – С. 370.

² Див.: Словник української мови. Т. 10: Т-Ф. – К.: Наукова думка, 1979. – С. 503.

³ Волков Г.І. Учбовий курс кримінального права. Т. 1: Злочин. – Харків: Юрид. видав. НКЮ УССР, 1930. – С. 330.

⁴ Див.: Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник. (Ю.В. Александров, В.І. Антипов, О.О. Дудоров та ін.). – Вид. 4-те, переробл. та допов. / За ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. – К.: Атіка, 2008. – С. 181.

виконавця та співвиконавців, стосується лише однієї з форм добровільної відмови співучасників – своєчасного повідомлення та віднесена тільки до добровільної відмови на стадії готування до злочину. Отже, позиція авторів підручника є суперечливою, проте «раціональне зерно» у ній знайти все ж таки можна. Йдеться про своєчасність. На нашу думку, добровільна відмова будь-кого із співучасників має бути своєчасною. Так, законодавець у ч. 1 ст. 31 КК передбачає, що у разі добровільної відмови виконавця (співвиконавця) інші співучасники підлягають кримінальній відповідальності за готування до того злочину або замах на той злочин, від вчинення якого добровільно відмовився виконавець. Подібне правило міститься й у ч. 3 цієї ж статті: у разі добровільної відмови будь-кого із співучасників виконавець підлягає кримінальній відповідальності за готування до злочину або за замах на злочин, залежно від того, на якій із цих стадій його діяння було припинено. Ці приписи означають, що в будь-якому випадку добровільна відмова співучасника повинна мати наслідком припинення злочину на стадії готування до злочину або замаху на злочин. А така ситуація можлива лише за умови, що добровільна відмова співучасника була своєчасною.

У іншому підручнику своєчасність віднесена автором не до ознак, а до умов. Крім того, як друга умова називається те, що дії співучасників при добровільній відмові мають бути вичерпними для співучасників. Науковець не розкриває зміст останньої умови, проте зазначає, що питання про те, чи були дії вичерпними, вирішується на основі конкретних обставин, конкретних характеристик особи, до яких належать характеристики особи співучасника (його вік, інтелект, фізичний розвиток, стан здоров'я і т. ін.) і реальна обстановка, в якій він протидіяв виконавцеві¹. Не можна погодитись з тим, що добровільну відмову співучасників потрібно досліджувати на предмет вичерпності, тому що зміст цього поняття залишився незрозумілим. Характеристики ж, за допомогою яких автор пропонує вирішити питання про наявність вичерпності, також не додають ясності. Не витримує критики й позиція автора щодо віднесення своєчасності не до ознак, а до умов добровільної відмови. Ознака та умова мають різне значення. Умова – це зовнішня характеристика², а ознака – завжди внутрішня. Добровільна

відмова є перш за все вчинком особи, який характеризується об'єктивними та суб'єктивними ознаками, які розкривають його властивості. У зв'язку з цим, все, що є важливим для встановлення добровільної відмови, має бути пов'язано з такими ознаками, а не з умовами. Своєчасність характеризує поведінку співучасника, у якій реалізується добровільна відмова. То ж своєчасність – це характеристика самої добровільної відмови, а не якоїсь зовнішньої обставини. Це свідчить, що своєчасність є не умовою, а ознакою.

4. Об'єднавши ознаки «усунення особистої участі в злочині» та «своєчасність» в одну, слід визнати, що для всіх випадків добровільної відмови при співучасті загальною специфічною характеристикою є *своєчасне усунення особистої участі в злочині*. З урахуванням цього можна сформулювати загальне поняття добровільної відмови при співучасті.

Отже, *добровільна відмова співучасника – це своєчасне усунення особою за своєю волею особистої участі в злочині внаслідок прийнятого нею остаточного рішення, якщо при цьому вона усвідомлювала можливість доведення злочину до кінця*.

О.М. Лемешко, к.ю.н., доцент, в.о. завідувача кафедри публічного права Полтавського юридичного інституту Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ ЗНАЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОЗНАК ОСОБИ ЗЛОЧИНЦЯ

Психолого-психічні ознаки особи злочинця обов'язково повинні досліджуватися, встановлюватися та більш широко враховуватися судом при визначенні правових наслідків злочину на етапі індивідуалізації кримінальної відповідальності та покарання або їх виключення.

Психолого-психические признаки личности преступника обязательно должны исследоваться, устанавливаться и более широко учитываться судом при определении правовых последствий преступления на этапе индивидуализации уголовной ответственности и наказания или их исключения.

¹ Див.: Фріс П.Л. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник для студ. вищ. навч. закл. 2-ге вид., доповн. і переробл. – К.: Атіка, 2009. – С. 281.

² Див.: Философский энциклопедический словарь / Гл. редакция: Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов. – М.: Советская энциклопедия 1983. – С. 706.